

<https://doi.org/10.25143/socr.13.2019.1.011-021>

Profesionālā ētika un policijas operatīvā darbība: vai pastāv kompromiss?

Dr. iur. Aleksandrs Matvejevs

*Daugavpils Universitāte, Sociālo zinātņu fakultāte,
Tiesību katedra, Latvija
aleksandrsmatvejevs5@inbox.lv*

Kopsavilkums

Rakstā ir aplūkotas policijas operatīvās darbības morālās un ētiskās problēmas. Pamatojoties uz publikāciju analīzi, kas veltīta morālajiem un ētiskajiem aspektiem, un policijas operatīvās darbības praksi, var secināt, ka pastāv dažādi viedokļi (arī pretēji) un morāla rakstura spriedumi par jēdzieniem “meli”, “maldināšana” un “nodevība”.

Ja daži nepietiekami pieredzējuši vai nepietiekami kvalificēti kriminālpolicijas darbinieki reizēm rikojas neētiski, tas nenozīmē, ka operatīvā darbība ir neētiska un amorāla.

Atbilstīgi formālajai loģikai tiesību aktā paredzētā operatīvā darbība ir morāla jau tāpēc vien, ka tiesību akts ir visaugstākais sabiedrības morāles veids.

Svarīgākais secinājums – viedoklis, ka operatīvās darbības pilnībā atbilst morāles principiem un ētikas normām, vērtējams kā pārāk vienkāršota pieeja. Tādēļ nepieciešams plašāk izpētīt operatīvās darbības morāles un ētiskos aspektus.

Atslēgvārdi: policijas operatīvās darbības morālie un ētiskie jautājumi, meli, maldināšana, nodevība, cīņa ar noziedzību.

Ievads

Profesionālajai ētikai ir būtiska nozīme daudzās profesijās, to skaitā arī operatīvās darbības subjektu amatpersonu darbībā. Profesionālā ētika ir kriminālpolicijas darbinieku savstarpējo attiecību, kā arī attiecību ar slepenajiem palīgiem un citām personām morāles normu un principu sistēma. Profesionālā ētika ietver vispārējās ētikas normas. Ētika ir filozofijas nozare – zinātne par morāli un tikumību [5, 283].

Īstenojot operatīvās darbības, morālei ir svarīga vieta personu pamattiesību nodrošināšanas sistēmā. Morāle ir cilvēku izturēšanās principi un normas gan attiecībās citam ar citu, gan ar sabiedrību [5, 659].

Operatīvo darbību morālo un ētisko pamatu, šo darbību īstenošanas morālo un ētisko attiecību pētīšanas aktualitāti noteic daudzu atšķirīgu operatīvās darbības metožu īpatnību pastāvēšana, kas saistītas ar nepieciešamību atklāt sarežģītus, rūpīgi maskētus noziedzīgus nodarījumus.

Pētījuma mērķis ir analizēt operatīvās darbības morālos un ētiskos aspektus, identificēt problēmas un ieteikt to risinājumus.

Pētījuma objekts ir morālās un ētiskās attiecības starp kriminālpolicijas darbiniekiem un slepenajiem palīgiem, starp pašiem darbiniekiem, starp viņiem un citām personām.

Pētījuma materiāls – operatīvās darbības tiesību un morāles normas.

Operatīvās darbības tiesību normu piemērošanas procesā būtiska nozīme var būt morāles normu prasībām. Tiesību normas sekmē morāles normu ievērošanu [7, 23–28]. Operatīvās darbības morāles un ētikas principi, ņemot vērā to formulējuma skaidrību un nepārprotamību tiesību aktu normās, nav problēma.

Pētījuma mērķa sasniegšanai tika izmantotas vairākas zinātniskās pētniecības metodes: tiesību normu interpretācijas metode – sistēmiskā interpretācijas metode, ar kuru tika noskaidrota operatīvās darbības tiesību un morāles normu jēga saistībā ar profesionālās ētikas normām; induktīvā un deduktīvā metode – izdarot slēdzienus par operatīvās darbības morāles principiem un ētikas normām.

Pētījuma teorētiskais pamats galvenokārt ir starptautiskie un nacionālie tiesību akti, kuri regulē operatīvās darbības.

Operatīvās darbības morāles un ētikas pamati

Tiesību aktos, lai gan tikai vispārīgi, ir reglamentēti operatīvās darbības pasākumu īstenošanas pamatnoteikumi. Proti, operatīvā darbība, ko visbiežāk īsteno slepeni, tiek izmantota tikai izņēmuma gadījumos (ja problēmu nevar atrisināt ar publiskiem līdzekļiem).

Operatīvās darbības uzdevumi ir šādi:

- personu aizsargāšana pret noziedzīgiem apdraudējumiem;
- noziedzīgu nodarījumu prevencija, to novēršana un atklāšana, noziedzīgu nodarījumu izdarījušo personu un pierādījumu avotu noskaidrošana;
- to personu meklēšana, kuras tiesību akta noteiktajā kārtībā tiek turētas aizdomās, ir apsūdzētas vai notiesātas par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu;
- gan noziedzīgi iegūtas mantas, gan citas mantas (arī finanšu līdzekļi), kas var tikt pakļauta arestam saistībā ar noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, meklēšana;
- to personu meklēšana, kuras pēkšņi un bez acīmredzama iemesla pametušas savu pastāvīgo vai pagaidu uzturēšanās vietu, neievēro savu ierasto dzīvesveidu un ar kurām sazināšanās nav iespējama, kā arī nepilngadīgo un to personu meklēšana, kuras vecuma, fiziskā, garīgā stāvokļa vai slimības dēļ ir aprūpējamas un ir aizgājušas no mājām, ārstniecības iestādes vai citas uzturēšanās vietas (t. i., bez vēsts pazudušo personu meklēšana);

*Aleksandrs Matvejevs. Profesionālā ētika un policijas operatīvā darbība:
vai pastāv kompromiss?*

- valsts neatkarības, konstitucionālās iekārtas, teritoriālās integritātes, ekonomiskās suverenitātes, militārā potenciāla, kā arī citu valsts vai sabiedrības drošības apdraudējumu konstatēšana un novēršana;
- valsts noslēpuma aizsardzība;
- informācijas iegūšana par konkrētām personām, ja jālemj jautājums par šo personu pieeju valsts noslēpumam, Ziemeļatlantijas līguma organizācijas, Eiropas Savienības vai ārvalstu institūciju klasificētajai informācijai vai par personu tiesībām uz tādu nodarbošanos vai amatu, par kuru likumā paredzēta valsts drošības iestāžu vai sabiedriskās kārtības un drošības nodrošināšanas iestāžu atzinuma sniegšana;
- tiesību aktā noteiktajos gadījumos – personu speciālās aizsardzības nodrošināšana.

Operatīvās darbības pasākumi citu uzdevumu un mērķu īstenošanai ir aizliegti. [3] Tādējādi atbilstīgi formālajai loģikai tiesību aktā paredzētā operatīvā darbība jau ir morāla, jo tiesību akts ir visaugstākais sabiedrības morāles veids.

Vērtējot operatīvo darbību atbilstīgi morāles normām, tādi līdzekļi kā vardarbība, meli, maldināšana un nodevība ir nepieņemami. Labi zināms, ka, veicot operatīvās darbības, kriminālpolicijas darbinieks kādā veidā izmanto administratīvos piespiedu līdzekļus vai procesuālo kārtību, maldina personu vai mudina citu personu to darīt. Tādēļ rodas vairāki jautājumi: vai izmantotos līdzekļus var izskaidrot vai pamatot ar ētikas normām, varbūt tie būtu jānoraida kā amorāli? Vai to piemērošana neizkropļo mērķa būtību? Šajā gadījumā viens no galvenajiem noteikumiem, kas nosaka operatīvās darbības morālo pamatu, ir operatīvās darbības mērķi un to sasniegšanai izmantoto līdzekļu attiecības.

Vērtējot operatīvās darbības īstenošanas ētiskumu, tā jāuzskata par morālu kompromisu. Attiecībā uz operatīvo darbību jāatzīmē, ka kompromiss, iespējams, ir sarežģītākais morālās izvēles akts. Pastāv liels risks, kas ir īpaši kontrastēts, ja analizē dominējošos motīvus saistībā ar motivācijas sfēru, kurā persona slepeni sadarbojas ar operatīvās darbības subjekta amatpersonu, kas veic operatīvās darbības. Lielākā daļa šo personu ir sociāli nelabvēlīgā situācijā, to uzvedība neatbilst sabiedrībā vispārpieņemtām normām, bieži vien šiem cilvēkiem ir noziedzīga pagātne un cieša saistība ar noziedzīgo pasauli, kriminogēno vidi u. tml. Tāpēc kriminālpolicijas darbiniekiem bieži vien ir jāatrod kompromiss starp viņu prātā dominējošajām neiecietības prioritātēm cīņā ar noziedzību un kriminogēnās vides personu sniegto palīdzību.

Morālais un vērtējošais faktors būtiski mazina aktivitāšu efektivitāti, jo pastāv nesaderība starp cīņas pret noziedzību ideāliem un faktisko sadarbību ar kriminālās vides pārstāvjiem.

Runājot par operatīvās darbības aktivitāšu zemāko morālās pieļaujamības robežu un tās kritērijiem, jāņem vērā, ka, praktiski izstrādājot operatīvās darbības pasākuma uzdevumu, bieži vien vērojama morālo prasību profesionālās pārveidošanas galējā forma – to deformācija – un korporatīvās morāles veidošanās pēc profesionālās darbinieku grupas interesēm. Ļoti bieži profesionālās grupas korporatīvās intereses neatbilst sabiedrības, cilvēku grupas vai indivīda interesēm un ir pretrunā ar tām. Šis parādības neitralizācija

ir atkarīga no izglītības ietekmes intensitātes un satura, kas vērsts ne tikai uz ideoloģisko pozīciju veidošanos, bet arī uz noteiktu uzvedības noteikumu izstrādi, risinot operatīvās darbības pasākumu uzdevumus, kuriem ļoti būtisks ir morālais aspekts. Šie ir daži no vispārīgajiem noteikumiem, kas raksturo operatīvās darbības morāles pamatus.

Personu pamattiesību nodrošināšanas sistēmā, īstenojot operatīvās darbības pasākumus, būtiska loma ir morālei. Tādēļ katrā īpašajā situācijā, kas rodas, piemērojot speciālos līdzekļus noziedzīgu nodarījumu novēršanā un atklāšanā, obligāts ir morālais novērtējums. Morāles šajā sistēmā ir ļoti svarīga arī tādēļ, ka tā ietekmē morālo īpašību attīstību kriminālpolicijas darbiniekiem, kuriem jebkurā sarežģītā situācijā, lielākoties nelabvēlīgos apstākļos, jāvar neitralizēt iespēju rīkoties nepareizi, nostāties pret patiesību un taisnīgumu, personu tiesībām un brīvībām. Citiem vārdiem sakot, morāle ir integrēta kā noteicošais faktors kriminālpolicijas darbinieku tiesību aizsardzībai, izvēloties tās normas, ja nav nepārprotamu juridisku operatīvās darbības vadlīniju.

Operatīvās darbības būtība ir tāda, ka tā neizbēgami ietekmē darbības īstenošanā iesaistīto cilvēku tiesības un brīvības. Tajā pašā laikā gan starptautiskās, gan nacionālās tiesību normas garantē ikvienas personas tiesības uz privātās un ģimenes dzīves, dzīvokļa un korespondences neaizskaramību (Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 8. pants un Latvijas Republikas Satversmes 96. pants). [1]

Tomēr tiesības uz privātās dzīves, mājokļa un korespondences neaizskaramību nav absolūtas. Tās var tikt ierobežotas Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 8. panta otrajā daļā paredzētajos gadījumos, tas ir, ja šis ierobežojums paredzēts likumā un ir nepieciešams demokrātiskā sabiedrībā, lai aizstāvētu valsts drošības, sabiedriskās kārtības vai valsts labklājības intereses, lai nepieļautu nekārtības vai noziegumus, lai aizsargātu veselību vai morāli vai aizstāvētu citu tiesības un brīvības [1]. Latvijas Republikas Satversmes 116. pantā paredzēts, ka personas tiesības uz privātās dzīves neaizskaramību var ierobežot likumā paredzētajos gadījumos, lai aizsargātu citu cilvēku tiesības, demokrātisko valsts iekārtu, sabiedrības drošību, labklājību un tikumību [2]. Tādēļ operatīvās darbības veikšana ir jānodrošina ar adekvātu kontroli, kuras gaitā izvērtē, vai iejaukšanās personas privātajā dzīvē nav patvaļīga.

Dažkārt operatīvās darbības pasākumi attiecas uz ievērojamu skaitu personu, kas nav iesaistītas noziedzīgo nodarījumu izdarīšanā. Operatīvās darbības pamatā ir informācijas vākšana, apkopošana, salīdzināšana un izmantošana, kura raksturīga izlūkošanai, kas uz operatīvās darbības prakses apkopojuma un teorijas atziņu pamata izstrādā operatīvu interesi izraisošu faktu un personu vispārīnātu pamatpazīmju kopuma aprakstu – profilu –, ko operatīvās darbības gaitā salīdzina ar daudzu sabiedrībā notiekošu parādību un personu līdzīgām īpašībām, kam bieži vien var nebūt un arī nav saistības ar konkrētiem krimināliem notikumiem. Tikai tad, kad šādas salīdzināšanas rezultātā tiek konstatēta krimināla notikuma vai parādības saistība ar konkrētu personu, likumā noteiktajos gadījumos var rasties pamats kriminālprocesa uzsākšanai un speciālo izmeklēšanas darbību pielietojumam [6].

Bieži pret personu gribu vai nejausības dēļ tām ir jāsaskaras (kopdzīves u. c. apstākļu dēļ) ar cilvēkiem, kas izdarījuši prettiesiskas darbības un darbības, kas rada iepriekš minēto apdraudējumu. Tādēļ ir nepieciešami piemēroti aizsardzības pasākumi, lai aizsargātu un atjaunotu sabiedrisko attiecību subjektu tiesības un likumīgās intereses, kas izriet no operatīvās darbības pasākumu ieviešanas un turpmākās pilnveidošanas.

Operatīvās darbības juridiskā kultūra

Juridiskā kultūra ir īpaša sociālā parādība, kas tiek uztverta kā indivīda un sabiedrības kvalitatīvs juridiskais statuss un ir viena no svarīgākajām sastāvdaļām, kas nosaka sociālo attiecību progresīvu attīstību. Juridiskā kultūra (latīņu val. *cultura* – kopšana, izglītība) ir sabiedrības kultūras sastāvdaļa, kas cieši saistīta ar visas sabiedrības kultūras izaugsmi. Tā ir idejiski tiesisks sabiedrības stāvoklis – izaugsmes līmenis noteiktā tās attīstības posmā.

Juridisko kultūru veido divi elementi:

- intelektuālais moments, kas raksturo tiesību zināšanas un izprašanas pakāpi, jeb informatīvais elements;
- likumības ievērošanas jeb imperatīvais elements.

Tas nozīmē, ka nepietiek tikai zināt un izprast priekšrakstus un ievērot tiesību normu prasības. Juridiskā kultūra raksturo tiesību un tiesiskās apziņas attīstības līmeni, personu tiesību un brīvību plašumu un garantētību, likumdošanas pilnīgumu un efektivitāti, likumības un tiesiskās kārtības stabilitāti, juridiskās zinātnes un juridiskās izglītības līmeni, valsts pārvaldes ierēdņu un darbinieku morālo līmeni u. c. Tā ir rezumējoša kategorija, sabiedrības tiesiskās attīstības līmeņa rādītājs, sabiedrības tiesiskās apziņas spogulis [4, 100–101].

Kriminālpolicijas darbinieku juridiskā kultūra un dziļas juridisko vērtību zināšanas ir priekšnoteikums attīstītai juridiskajai psiholoģijai, kas balstās uz dziļu un stabilu morāles pamatu. Augstāks juridiskās kultūras līmenis un tiesību aktu ievērošana nosaka arī ieradumu pakļauties tiesību aktu normām: pirmkārt, ieradumu izpildīt šo vai citu juridisko formu; otrkārt, ierastu attieksmi pret juridisko prasību izpildi kopumā.

Operatīvo darbību pasākumu īstenošanas gaitā juridiskā kultūra personas pamattiesības nodrošina nevis tieši, bet netieši, pilnveidojot un intensificējot organizatorisko un juridisko izglītību. Tikai ar augstu juridisko kultūru tiek sasniegts pietiekami iedarbīgs tiesiskās attiecības noteicošais un individuālais regulējums, notiek efektīva tiesību aktu izmantošana. Juridiskās kultūras izpausme operatīvo darbību pasākumu īstenošanā, lai nodrošinātu personas pamattiesības, ir saistīta ar juridiskās domāšanas līmeni un tiesiskās apziņas līmeni konkrētā situācijā.

Tiesiskā apziņa ir tiesisko uzskatu, teoriju, ideju un jūtu (tiesisko emociju) kopums, kas izsaka indivīda, sociālo grupu vai tautas attieksmi pret tiesībām un to prasībām, dod tiesisko parādību novērtējumu no likumības un taisnīguma viedokļa, kā arī paūž jaunas

nepieciešamās tiesiskās prasības, kas atspoguļo sabiedrības tālākās ekonomiskās un kultūras attīstības uzdevumus, kā arī atsevišķu personu vajadzības un intereses [4, 259].

Viens no svarīgākajiem faktoriem, kas noteic profesionālās tiesiskās apziņas stāvokli, kriminālpolicijas darbiniekiem ir zināšanas un attieksme pret juridiskās kultūras saturu un visiem tās elementiem. Tiesiskā apziņa ir saistīta ar tiesību aktu normu un citu juridisko vērtību piemērošanu un to aizsardzību pret pārkāpumiem, īstenojot operatīvās darbības pasākumus.

Juridiskā kultūra ir iekļauta tiesību normu struktūrā, un tādējādi ir ietverta mehānismā, kas nodrošina personas pamattiesības.

Šobrīd var identificēt galvenos morālās nestabilitātes aspektus: nepietiekamas morālās pārdomas, kad personīgā morālā atbildība un apņemšanās ir proporcionāla sistēmas stāvoklim; morālās apziņas un morālās prakses racionalizācijas fenomenu, t. i., formālā loģika triumfē pār tādām neracionālām ētikas kategorijām kā gods un lojalitāte, zvērests, pienākums u. c. Maksimālā morāles racionalizācijas pakāpe izpaužas tādās apkaunojošās parādībās kā nodevība un kukuļošana. Reizēm ne mazāku kaitējumu rada arī nepamatota dedzība un nežēlīgs naidīgums pret personām, kas iesaistītas noziedzīgu nodarījumu izdarīšanā. Kriminālpolicijas darbiniekiem mēdz būt t. s. sargsuņa sindroms, kas attiecībā uz tiesībārkāpēju ietver jebkādu līdzekļu un psiholoģisko paņēmieni, līdz pat spīdzināšanai, izmantošanu.

Novērtējot operatīvās darbības pasākumu morāli vai specifiskas uzvedības iespējas, var secināt, ka šis novērtējums var būt saistīts ar to, vai šī darbība vai rīcība kļūs plaši zināma sabiedrībai. Tādēļ ir jākoncentrējas uz slepenības nodrošināšanas uzlabošanu un sabiedrības informēšanu.

Latvijas Republikas Saeima 1993. gada 16. decembrī pieņēma Operatīvās darbības likumu [3]. Tas stājās spēkā 1994. gada 13. janvārī un pirmo reizi Latvijas pastāvēšanas vēsturē reglamentēja operatīvo darbību. Atbilstoši Operatīvās darbības likuma 8. panta trešajai daļai operatīvās darbības pasākumu organizācija, metodika un taktika ir valsts noslēpums. Operatīvās darbības pasākumus, kuri daudzus gadus no plašas sabiedrības ir paslēpti aiz slepenības zīmoga, vairums cilvēku uztver kā amorālus. Slepeni iejaukšanos personu privātajā dzīvē sabiedrība neuzskata par pieņemamu. Operatīvās darbības izpausmes, tās strukturālie elementi (operatīvās darbības pasākumi – operatīvā sarunu noklausīšanās, operatīvā novērošana (izsekošana), operatīvā iekļūšana u. tml.) nozīmē, ka operatīvā darbība nav morāla šīs koncepcijas vispārpieņemtajā nozīmē.

Operatīvās darbības mērķi

Šo jautājumu var aplūkot no cita loģiska pieņēmuma, t. i., ka operatīvā darbība ir morāla un humāna. Svarīgākais ir tas, kādam mērķim tā kalpo. Mērķis ir aizsargāt personu: dzīvību un veselību; tiesības un brīvības; godu, cieņu, īpašumu u. c., proti, sabiedrības jeb publiskās intereses. Šis ir operatīvās darbības morālais un dziļi humānais mērķis.

Operatīvās darbības morālo vērtību nosaka mērķa, līdzekļu un praktiskā rezultāta morālā nozīme, kas norāda uz to, ka operatīvās darbības tiesibaizsardzības pasākumi, mērķi un uzdevumi ir piesātināti ar augstu morālo saturu.

Morāle kā noteicošais faktors operatīvās darbības pasākumu tehnoloģijai ir svarīgāka nekā kriminālprocesam, jo tiesību normu skaits, kurās noteikti morāles principi, operatīvās darbības tiesībās ir ievērojami mazāks nekā kriminālprocesuālajās tiesībās. Turklāt sociālajai kontrolei mazāk pieejama ir operatīvās darbības pasākumu tehnoloģija, kas lielākoties sabiedrībai ir paslēpta. No tā secināms, ka bieži operatīvās darbības morāle ir atkarīga no vadītāja attieksmes. Jebkura operatīvās darbības taktiskā lēmuma pieņemšana ir morālas izvēles situācija. Pareizās morālās vērtības un ideoloģiskās idejas vadītājam ļauj saistīt sevi un savu darbību ar visaugstākajām vērtībām un redzēt ne tikai savas darbības oriģinalitāti, bet arī augstā līmenī saskatīt tās prestižu un sabiedrisko nozīmīgumu.

Operatīvās un kriminālprocesa darbības tiek balstītas uz vieniem un tiem pašiem principiem. Gan operatīvās, gan izmeklēšanas darbības ir vērstas uz konstitucionālās sistēmas pamatprincipu aizsardzību – cilvēka tiesību uz dzīvību un brīvu attīstību, tautas suverenitāti, varas dalīšanu, valdības atbildību, tiesu neatkarību, daudzpartiju sistēmu un visu politisko partiju vienlīdzību, tostarp tiesību uz attiecīgajām konstitucionālajām normām, opozīciju un opozīcijas darbības radīšanu. Operatīvās darbības, izmeklēšanas darbības un to rezultāti nedrīkst būt vērsti pret cilvēku, bet tiem jābūt humānistiskiem, jo to mērķis ir aizsargāt cilvēku augstākās intereses.

Ja operatīvās darbības rezultātu izmantošanu krimināllietās konceptuāli vērtē no pierādījumu pieļaujamības viedokļa, tad redzams, ka tai nav nopietnu šķēršļu. Atbilstoši to kognitīvajai būtībai un tajos noteiktajai nozīmei, operatīvās darbības pasākumu rezultāti, kā arī pierādījumi parādās kriminālprocesa pierādījumos kā viens no ticamajiem līdzekļiem pierādījumu priekšmetā ietvertu apstākļu noteikšanai. Nosacījumi, lai pierādījumus atzītu par nepieņemamiem, ir tiesībpārkāpumi, kas saistīti ar kriminālprocesa dalībnieku konstitucionālo tiesību un brīvību ierobežošanu, kā arī procesuāliem pārkāpumiem, kas ietekmējuši pierādījumu veidošanas procesu un tādējādi radījuši vai varēja izraisīt saņemtās informācijas zudumu vai sagrozišanu. Konstitucionālais princips par personu pamattiesību ievērošanu ir viens no galvenajiem operatīvās darbības principiem, un tas nozīmē, ka ir jāievēro Latvijas Republikas Satversmes normas, kas ietver starptautiskos standartus cilvēktiesību jomā.

Operatīvās darbības efektivitāte

Operatīvās darbības efektivitāti, kura pēc sava satura ir sociālā darbība, vērtē ar sabiedrības sociālo normu palīdzību. Tieši sociālās normas ir arī vērtējamā subjekta prasību pret saturu, formām un darbības metodēm nodošanas kanāls un funkciju izpildes mērs, kad sistēma sasniedz objektīvo mērķi. Turklāt sociālās normas savā kopsummā un sakarībā ir vērstas uz tiesiskiem, ētiskiem, psiholoģiskiem, ekonomiskiem un organizatoriskiem efektivitātes kritērijiem (mērogiem).

Sociālo normu kā sabiedrisko attiecību dalībnieku darbības un uzvedības mēroga izmantošana pašu normu un to ievērošanas pakāpes vērtēšanai ne vienmēr ir vienkāršs uzdevums.

Tiesību normas ir izteiktas racionāli apzinātos un loģiski formulētos noteikumos (aizliegumos un atļaujās), kuros līdzekļi pakļauti mērķim, tuvākie mērķi pakļauti tālākiem u. tml. Piemēram, kriminālprocesuālo tiesību normās ir formulētas konkrētas prasības un noziedzīgu nodarījumu atklāšanā, kad notiek izmeklēšanas darbības, amatpersonu rīcībai jāatbilst šīm normām. Savukārt Operatīvās darbības likumā vien daļēji ir noteikta kārtība, kā jārealizē operatīvās darbības pasākumi. Operatīvās darbības likumā, piemēram, nav noteikts, kā jāveic operatīvā aptauja, operatīvā uzziņa, operatīvā noskaidrošana vai kāds cits operatīvās darbības pasākums. Daļēji šī kārtība tiek regulēta ar iekšējiem normatīvajiem aktiem, tomēr lielākoties, veicot kaut vai vispārējus pasākumus, kriminālpolicijas darbinieks vadās pēc operatīvās taktikas atziņām, kuras tiesību aktā nav iespējams regulēt, tādēļ šādos gadījumos robežas nosaka vispārīgās likumības prasības un darbinieka morāli ētiskās kvalitātes, kuras tiesību aktos ir nepietiekami atspoguļotas.

Citi sociālo normu veidi (tikumiskās, morālās, ētiskās) sabiedriskajā apziņā parasti netiek dalīti atsevišķos elementos. Tie eksistē viengabala tēlu, stereotipu, uzvedības standartu veidā, un cilvēki tos uztver tieši tādus, kādi tie pastāv sabiedrības apziņā. Bieži vien šāda uztvere aprūrina to izmantošanu kā operatīvās darbības efektivitātes vērtēšanas kritērijus.

Morāles normas, piemēram, ietver vardarbības nosodījumu, ētiskās normas – nodevības, ziņu pieešanas nosodījumu. Bet kriminālpolicijas darba specifikas dēļ tās darbinieki ir spiesti izmantot vardarbību (lietot šaujamo ierociņus, fizisku spēku, speciālos līdzekļus u. c.) un slepenu informācijas avotu palīdzību.

Tādēļ operatīvās darbības efektivitātes vērtēšana un mērīšana kā tiesiskuma, ētiskuma u. tml. kritēriju ievērošanas pakāpe ir nopietna teorētiska un praktiska problēma. Efektivitātes vērtēšanas problēmas zinātniski korekts risinājums ir saistīts ar trim raksturīgiem sociālo normu apstākļiem.

Pirmkārt, sociālo normu hierarhiju un kopsakarību. Tiesības iekļauj visbūtiskāko no sociālajām normām, noteic atkāpšanās no dažām normām leģitīmās robežas. Operatīvās darbības likums legalizē, pārvērš operatīvas darbības subjektu amatpersonu rīcību slepenas informācijas iegūšanā par sociāli nozīmīgu. Iekšējie normatīvie akti reglamentē darbības organizāciju, metodes, taktiku, līdzekļus un uzskaiti, kas nav publiski pieejama un ir slepena.

Operatīvās darbības efektivitātes vērtēšanas objektivitāte bieži ir saistīta ar normatīvo aktu skaidrību un pakāpeniskumu un normatīvi tiesiskās regulēšanas raksturu, saturu, realizācijas formām un metodēm, lai nepieļautu operatīvās darbības subjektu amatpersonu patvaļu operatīvās darbības pasākumu īstenošanā.

Otrkārt, operatīvās darbības efektivitātes vērtēšana un mērīšana ir saistīta ar uzvedības stereotipiem un standartiem, kas noteikti sociālajās normās un vērtēšanas kategoriju veidā atklājas ne tikai individuālā līmenī, bet arī sabiedriskās apziņas kā masu parādības

limenī. Tieši šis apstāklis veido sabiedrisko domu, kas var tikt izmantota sociālās darbības efektivitātes vērtēšanai.

Sabiedriskās domas objektivitātes un drošības paaugstināšana kā operatīvās darbības efektivitātes vērtēšanas kritērijs ir saistīta ar divu uzdevumu risināšanu:

- sabiedriskās domas aktīvu veidošanu stabili negatīvo stereotipu pārvarēšanai operatīvās darbības uztverē;
- zinātniska korektuma ievērošanu sabiedriskās domas pētīšanā.

Treškārt, jāreķinās ar to, ka sociālo normu substanci veido sabiedriskās attiecības, tātad sociālo normu ievērošanas pakāpe un mērs atsevišķu personu un sociālo organizāciju darbībā un uzvedībā var tikt ne tikai novērtēti, bet arī pietiekami izmērīti ar kvantitatīvām metodēm.

Efektivitātes vērtēšana un noteikšana jāveic ar kvalitatīvo un kvantitatīvo rādītāju sistēmu, kas raksturo realizācijas ārējās un iekšējās organizatoriskās darbības saturu, formu, metodes un personisko stilu. Par rādītāju avotiem noder socioloģiskie, kriminoloģiskie un citi pētījumi, operatīvās darbības subjektu atskaites, analītiskie dokumenti, statistikas dati u. c.

Secinājumi

Īpaši jāuzsver vairākas raksturīgas operatīvās darbības iezīmes.

1. Nepieciešamība kriminālpolicijas darbiniekiem iedziļināties cilvēka iekšējā pasaulē, tieši ietekmēt personu un bieži vien arī viņas likteni. Šī iezīme ir saistīta ar profesionālās morāles normām, kas, no vienas puses, veicina profesionālo funkciju sekmīgu īstenošanu un, no otras puses, nodrošina personas kā operatīvās darbības objekta interešu aizsardzību.
2. Operatīvā darbība nepieļauj standartus, un to nevar pilnībā regulēt ar tiesību aktu normām. Nestandarta situācijas, uz kurām neattiecas kādi norādījumi, kriminālpolicijas darbiniekam problēmu liek radoši risināt. Gan ārējie, gan iekšējie tiesību akti (instrukcijas, pavēles un citi normatīvie akti) diezgan plaši regulē kriminālpolicijas darbinieku darbību, tomēr parasti šī darbība ir saistīta ar riskantām situācijām, kurās amatpersonai jāparāda augsta pienākuma izjūta un morālās īpašības. Ja tiesību akts ir bezspēcīgs vai iezīmē tikai vispārējo pieņemamo uzvedības sistēmu, morāle kļūst par galveno sociālo regulatoru.
3. Sniedzot kriminālpolicijas darbiniekiem iespēju izmantot īpašus tiesiskos līdzekļus un metodes profesionālo uzdevumu risināšanai, sabiedrība izvirza augstas prasības, tāpēc viņiem jābaida liela sabiedrības uzticība. Šī iezīme izriet no pirmajiem diviem secinājumiem, jo tiesības ietekmēt personu, viņas likteni, kā arī darbības radošais raksturs, neapšaubāmi, nozīmē lielāku atbildību pret sabiedrību.
4. Operatīvās darbības slepenais raksturs izraisa nepieciešamību to saistīt ar morāles elementiem. Tie ļauj ierobežot sabiedrības kontroli pār ikdienas

*Aleksandrs Matvejevs. Profesionālā ētika un policijas operatīvā darbība:
vai pastāv kompromiss?*

operatīvām darbībām. Sabiedrība parasti sniedz novērtējumu par dažiem operatīvās darbības pasākumu rezultātiem, bet šīs darbības slepenības dēļ tā nevar novērtēt dažu metožu izmantošanas leģitimitāti. Tāpēc, veicot operatīvo darbību, būtiski jāpalielina sabiedrības un amatpersonu pienākuma apziņas loma un atbildība par savu rīcību. Jāietver arī iespēja personām, kas nav saistītas ar šo darbību, morāli novērtēt operatīvās darbības pasākumus. Praksē konkrētu operatīvo darbību patiesais saturs, tostarp arī to patiesais morālais raksturs, ir jāslēpj. Tāpēc, vērtējot operatīvās darbības morālo saturu, dažreiz to var uztvert kā amorālu.

5. Nepieciešama aktīva sabiedrības domas veidošana, lai operatīvās darbības uzdevē pārvarētu stabilus negatīvos stereotipus.

Professional Ethics and Police Investigative Activity: Is There a Compromise?

Abstract

The article addresses moral and ethical problems of police investigative activities. Based on analysis of publications devoted to moral and ethical aspects of the legal activity and practice of the police investigation agencies' functioning, the author has concluded that there are opposing views, opinions and moral judgments regarding such concepts as lie, deception, and betrayal.

If some under-experienced or unqualified criminal police officers allow unethical behavior, this does not mean that the investigative activity is unethical and immoral.

The author has concluded that, from a formal logical point of view, the operative action envisaged by the act is already moral, because the act is the highest form of public morality.

Keywords: moral and ethical issues of police investigative activity, lie, deception, betrayal, method of fighting against crime.

Avoti un literatūra

Tiesību akti

1. Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija: starptautisks dokuments: pieņemta 04.11.1950. un stājās spēkā 27.06.1997. *Latvijas Vēstnesis. 143/144(858/859)*, 13.06.1997. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-likumi/id/649> [sk. 20.04.2019.].
2. Latvijas Republikas Satversme: Latvijas valsts likums: pieņemta 15.02.1922. un stājās spēkā 07.11.1922. *Latvijas Vēstnesis. 43*, 01.07.1993. Iegūts no: <https://likumi.lv/doc.php?id=57980> [sk. 20.04.2019.].

*Aleksandrs Matvejevs. Profesionālā ētika un policijas operatīvā darbība:
vai pastāv kompromiss?*

3. Operatīvās darbības likums: Latvijas Republikas likums: pieņemts 16.12.1993. un stājās spēkā 13.01.1994. *Latvijas Vēstnesis*. 131, 30.12.1993. Iegūts no: <https://likumi.lv/doc.php?id=57573> [sk. 20.04.2019.].

Literatūra

4. *Juridisko terminu vārdnīca*. Rīga: Nordik, 1998.
5. *Latviešu valodas vārdnīca*. 30 000 pamatvārdu un to skaidrojums. Rīga: Avots, 2006.
6. Makans, L. 2006. Procesuālo un operatīvo darbību vienlaicīga pielietojuma problēma konkrētu noziedzīgu nodarījumu atklāšanā un izmeklēšanā. No: *Latvijas kriminālprocesa likuma piemērošanas pirmā gada problēmas*. Konferenču materiālu krājums. Rīga, LPA.
7. Plotnieks, A. 2009. Tiesību teorija & juridiskā metode. Rīga: SIA "Izglītības soļi".